

SADRŽAJ

Zahvalnica	11
Predgovor	13

I DEO KORENI MARKSISTIČKOG OBRAZOVANJA (1848–1920)

1. Uvod. Jednom davno u „Crvenom lavu“	51
2. Od kontrarevolucije do industrijalizacije	68
3. Čekić i opanak. Odjeci socijalizma u Kneževini Srbiji	77
4. Počeci marksizma u Vojvodini	101
5. Stvaranje kraljevine i antikomunizam	109
6. Nastanak jedne komunističke partije	114

II DEO BORBA ZA MARKSIZAM U ZATVORIMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1920–1929)

7. Obznana	123
8. Kriza i diktatura. Kralj Aleksandar	140
9. Sistem kazamata i borbe zatvorenika	150
10. O duši robe. Prevod Marksovog <i>Kapitala</i>	159
11. Policija kao faktor u recepciji marksizma?	178

III DEO MALI OTOK USRED REAKCIJE (1929–1939)

12. Rađanje „Crvenog univerziteta“	189
--	-----

13. „Zlatan presek“. Struktura prosečnog kursa	211
14. Naučni socijalizam.	218
15. Univerzitet pod pretnjom	234
16. Dolazak „Titove ekipe“	250

IV DEO
BORBA PROTIV FAŠIZMA
(1940–1945)

17. Makarska škola	273
18. Peta zemaljska konferencija	284
19. U ratu i revoluciji	292

PRIREĐENI TEKSTOVI

SVRHA I STRUKTURA PARTIJSKIH KURSEVA

1. O školovanju partijskih kadrova. Josip Broz Tito, Zagreb, 1940.	329
2. Pismo Kaznioničkog partijskog rukovodstva u Lepoglavi Centralnom komitetu KPJ o marksističkom obrazovanju. Grupa autora, Lepoglava, 1938.	336

RAZVITAK DRUŠTVA I KAPITALIZMA

3. Razvitak društva u ogledalu istoriskog materijalizma. Filip Filipović, Požarevac, 1924.	343
4. O američkom fordizmu. Ognjen Prica, Sarajevo, 1926.	410

O KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE

5. Beleške o robnom fetišizmu. Josip Broz Tito, Lepoglava, 1930.	429
6. Beleške iz političke ekonomije. Momčilo Đorđević, Lepoglava, 1932.	442

O DRŽAVI

7. O razvoju i odumiranju države.
Momčilo Đorđević, Sremska Mitrovica, 1935. 471

O PARTIJI

8. Historija partije KPJ. Moša Pijade
i Jovan Veselinov, Sremska Mitrovica, 1935. 503
9. Predavanje [iz] istorije SKP(b).
Josip Broz Tito, Maribor, 1933. 529

O SELJAČKOM PITANJU

10. Pitanja za ispit o seljačkom pitanju.
Josip Broz Tito, Maribor, 1933. 543

O ŽENSKOM PITANJU

11. Zadaci KPJ u radu sa ženama. Vida Tomšič, Zagreb, 1940. ... 557
12. Značaj i položaj radnih žena u zemljama
Jugoslavije. Ujvodić, Sremska Mitrovica, 1937. 579

REČNIK STRANIH IZRAZA

13. Rječnik stranih riječi (izvodi). Ognjen Prica, Zagreb, 1940. ... 593

- Biografije autora dokumenata 603
- Literatura 607
- Primarni izvori 627

PREDGOVOR

Pre uvoda u samu knjigu, bitno je reći nešto o motivima koji su stajali iza njenog pisanja. Istraživanje je počelo na spontan i vrlo simboličan način: na temu knjige sam naišao slučajno, što je, retrospektivno gledano, bio i jedini mogući način, s obzirom na to da nije postojao nijedan prethodni naučni rad koji bi me uputio na ovakav poduhvat. Naime, u leto 2018. godine jedan prijatelj mi je predložio da napišem istoriju nekadašnjeg Muzeja revolucije u Novom Sadu (danas Muzeja savremene umetnosti), nakon što je pojam „revolucije“ izbrisan iz njegovog imena i sadržaja postavke. Ideja je bila da pišem o revizionizmu u našim muzejima i o tome kako je istorija revolucije uklanjana iz njih nakon raspada socijalističke Jugoslavije. Da bih ovo istražio, morao sam istražiti kako je izgledala stalna postavka, koji su eksponati bili izloženi, razgovarati sa zaposlenima i pronaći arhivsku dokumentaciju o tome kako je Muzej revolucije izgledao u vreme osnivanja, budući da je sama zgrada projektovana sa idejom stalne postavke. No, nakon što sam sa jednim od kustosa obišao depo Muzeja sa dokumentima, prošao sam pored dugačke drvene police sa štampanim karticama, od kojih su većina bili naslovi iz marksizma. Na moje pitanje šta je to, kustos mi je rekao da je to biblioteka koja je pripadala Marksističkom centru u Novom Sadu koji je 1989. godine, u toku Miloševićeve „antibirokratske revolucije“, ugašen, a čije su knjige bile izbačene na ulicu. Ovo me je iznenadilo s obzirom na to da sam prvi put čuo za izraz „Marksistički centar“. Sama biblioteka je sadržala preko 8000 naslova iz marksizma, a rečeno mi je da je uz pomoć ove biblioteke formirana čak i Seminarska biblioteka Katedre za filozofiju u Novom Sadu. S obzirom na to da sam iz Novog Sada, i da pripadam generaciji studenata filozofije iz Novog Sada koja je u Srbiji studije započela u toku „preporoda marksizma“, nakon krize 2008. godine, ovo me je zaintrigiralo. Posle posete Muzeju, da bih otkrio vezu između ove dve ustanove, otišao sam u Biblioteku Matice

srpske kako bih istražio istoriju marksističkih centara, a potom sam počeo i da intervjuišem bivše radnike Pokrajinskog marksističkog centra u Novom Sadu.

Sedam godina i 600 stranica kasnije, pred čitaocima je ova knjiga kao početak odgovora na to pitanje. Nakon što sam započeo istraživanje, shvatio sam da do ove teme drugačije nisam ni mogao doći s obzirom na to da je raspad SFRJ bio toliko dubok da ovakva istraživanja nisu ni pokretana. Bilo je potrebno početi, takoreći, od nule. Ubrzo sam shvatio da se u posleratnoj Jugoslaviji od 1945. do 1991. godine razvijalo nešto što se graniči sa paralelnim obrazovnim sistemom, koji je svake godine obuhvatao oko 200.000 studenata, radnika i članova Partije i koji se ujedno prožimao sa zvaničnim obrazovnim sistemom. Taj sistem, sistem marksističkog obrazovanja, u to doba je trebalo da posluži pripremama za samoupravljanje kod radnika, ali i političko osposobljavanje kod studenata i članova Partije. Jer, da bi samoupravljanje funkcionisalo, nije naprosto bilo dovoljno postaviti radnika u radnički savet – za to je takođe bilo neophodno i obrazovanje iz politike, ekonomije, prava, istorije i drugih disciplina. Ovaj sistem je, naravno, imao i svoje uspone i padove, ali je nakon niza kriza i konačnog uništenja države, nepravедno zaboravljen, a u nekim slučajevima i cenzurisani. Zajedno s njim, zaboravljena je i njegova istorija, kao i istorija njegovih početaka, o kojoj se govori u ovoj knjizi.

Moja prva ideja bila je da napišem istoriju ovog sistema od 1945. do 1991. godine – makar u delovima, iz dve faze, jednu do novog Ustava koji je donet te, prelomne, 1974. godine, a drugu od Ustava i X kongresa pa sve do raspada zemlje, a da zatim ocrtam i komodifikaciju marksizma i njegov pseudopovratak isključivo u akademskoj sferi nakon 2008. godine. Nestanak tog obrazovnog sistema 1991. godine činio mi se kao da je na odsudan, ali nevidljiv način odredio našu današnjicu i da je zato potrebno „ispraviti“ neopravdan zaborav ove teme u javnosti. Prvobitno sam planirao da knjigu napišem na engleskom jeziku, ali se to promenilo nakon što se ukazala prilika da knjiga bude deo edicije o srpskim ekonomistima i ekonomskim idejama, pod naslovom: „Izabrani srpski politički i ekonomski spisi 1860–1940“. Naime, nakon što sam posetio promociju jedne knjige na kojoj je gostovao i Branko Milanović, predložio sam Branku, koji je ovu seriju i pokrenuo, da se u ediciju uključe i komunisti, s obzi-

rom na to da je širenje ekonomske istorije kao naučne oblasti na našim prostorima bilo neodvojivo od pojave istorijskog materijalizma koji je, kroz Komunističku partiju, dolazio u dodir i sa ljudima van uskog kruga univerziteta. Nakon odobrenja, počeo sam rad na knjizi početkom 2024. godine. Iz ovog susreta rodila se i ova knjiga, kao i njena osnovna pretpostavka: da našu ekonomsku istoriju ne čine samo pojedinačni mislioci nego i mase koje su je proučavale. U tome je bilo nezaobilazno marksističko obrazovanje, koje je za svoje polazište uzimalo kombinovano istorijsko i teorijsko proučavanje ekonomskih i društvenih promena kroz prizmu „istorijskog materijalizma“. Taj pristup me je usmerio i na bogatu domaću historiografiju i istoričare bez čije pomoći i saveta ova knjiga ne bi bila ono što jeste. Jer, bez oslonca na domaću historiografiju, eventualna engleska verzija bila bi znatno siromašnija u odnosu na postojeću.

Knjiga koja je pred čitaocima ujedno je i prva knjiga u okviru pomenutog dugoročnog projekta, koji sam, sasvim slučajno, preuzeo na sebe. Na ovaj način sam projekat ima i više smisla, jer će se čitaoci najpre upoznati sa početkom marksističkog obrazovanja, koje je počelo da dobija oblike *sistema* upravo u Kraljevini Jugoslaviji. Isto tako, ovu knjigu bi trebalo shvatiti i kao deo dugog projekta jer je ona deo plana da se obavljena istraživanja nastave i da se materijal koji je u njoj obrađen sagleda i iz ugla debata i događaja koji su nastali i nakon 1945. godine, pošto će se buduća istraživanja, koja njen autor bude radio na ovu temu, morati oslanjati na nju. Zato je u nekim delovima ove knjige pomenuto na koji su se način neke debate, određene nedoumice ili ideje koje su komunisti imali – na primer, rasprave o odumiranju države – razvijale nakon rata i usled sukoba sa Staljinom. Ipak, ubedljivo najveći deo knjige ima za cilj da čitaoca uputi u specifičnosti marksističkog obrazovanja Kraljevine Jugoslavije od 1919. do 1941. godine, kada nastaje slom države, a u nekim aspektima i do 1945. godine.

Tek sa ovim u vidu, moguće je preći na sadržaj knjige. Za početak je potrebno pojasniti i nekoliko osnovnih pojmova koji se u njoj koriste, najpre iz njenog naslova: – prvenstveno: a) pojam „revolucije“ i b) pojam „marksističkog obrazovanja“, koji se moraju razumeti da bi se razumela i c) sama struktura knjige. Ostatak ovog predgovora biće posvećen upravo tim podtemama.